

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-39-08
УДК 327.3+061.2

Олішевська Вікторія Дмитрівна
аспірантка кафедри міжнародних відносин
і дипломатичної служби,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
volishevsk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-2674-779X>

Поліщук Костянтин Віталійович
доцент кафедри міжнародних відносин
і дипломатичної служби, к.політ.н.,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000,
kostyantyn.polishchuk@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-0985-661X>

ФУТБОЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Виокремлюється активна функція футбольної культури щодо політизації населення, яка проявляється через самоідентифікацію та щоденну політичну поведінку. Зважаючи на те, що футбол ще раніше почав виходити за межі лише гри, вже давно ведуться наукові дослідження спортивного вболівання в соціумі, економічних наслідків проведення міжнародних змагань, м'якої сили спорту в розрізі формування стереотипів або ж підсилення політичного впливу країн і т.ін. Вивчається один із зазначених процесів, у який втягується значна частина населення планети на глобальному та локальному рівнях – активне вболівання за футбольний клуб як інструмент визначення та практикування конкретного політичного забарвлення суспільства. Наводяться аргументи непрямого ототожнення футбольного клубу з владними структурами – клуб із чітко вираженою позицією може ставати не лише прообразом бажаної сили, але й інструментом боротьби за цю силу.

Метою статті є на основі широкого кола іноземних наукових джерел і самостійних досліджень локального контексту прослідкувати згаданий процес у суспільстві в різних розрізах – від просторового (Шарон Зукін, Джон Бейл), соціального (Ерік Даннінг, Ерін Тарвер) до історично-політичного (Девід Голдблатт, Саймон Купер). Наводяться аргументи щодо футбольних клубів як вмістилища колективної та особистої пам'яті, формування власної ідентифікації та визначення «іншого» крізь призму вболівання, а також проявів такої політизації на глобальному та локальному рівнях. Практична частина включає вивчення прикладів ФК «Барселона» та ФК «Карпати» – від історичного аналізу до інтерв'ю вболівальників.

Аргументується вписання футбольного вболівання в політичну площину, що призводить не лише до соціалізації окремих осіб, але й до активізації їх патріотичних, сепаратистських та інших настроїв у щоденному житті. Таким чином, доводячи, що як мінімум завдяки історично прив'язаній символіці, вербальним і візуальним елементам, просторовим об'єктам, а також емоційному значенню футбол виступає активним чинником формування теперішнього суспільства. Наголошується на необхідності проведення подальших досліджень, де особливо важливим буде як міждисциплінарний підхід, так і практичне вивчення футбольного вболівання.

Ключові слова: футбольне вболівання, структуралізм, ідентичність, глобалізація, локалізація, трайбалізм.

Олишевская Виктория Дмитриевна

аспирантка кафедры международных отношений
и дипломатической службы,

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000,

volishevsk@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-2674-779X>

Полищук Константин Виталиевич

доцент кафедры международных отношений
и дипломатической службы, к.полит.н.,

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000,

kostyantyn.polishchuk@lnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0002-0985-661X>

ФУТБОЛ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Выделяется активная функция футбольной культуры относительно политизации населения, которая проявляется через самоидентификацию и ежедневное политическое поведение. Учитывая то, что футбол еще раньше начал выходить за рамки игры, уже давно ведутся научные исследования спортивных болельщиков, экономических последствий проведения международных соревнований, мягкой силы спорта в разрезе формирования стереотипов и усиления политического влияния стран и т.д. Изучается один из таких процессов, в который втягивается значительная часть населения планеты на глобальном и локальном уровнях – активная поддержка футбольного клуба как инструмент определения и практики конкретной политической окраски общества. Приводятся аргументы косвенного отождествления футбольного клуба с властными структурами – клуб с четко выраженной позицией может становиться не только прообразом желаемой силы, но и инструментом борьбы за эту силу.

Целью статьи является на основе широкого круга иностранных научных источников и самостоятельных исследований локального контекста проследить упомянутый процесс в обществе в различных ракурсах – от пространственной (Шарон Зукин, Джон Бэйл), социальной (Эрик Даннинг, Эрин Гарвер) до историко-политической (Дэвид Голдблатт, Саймон Купер). Приводятся аргументы относительно футбольных клубов в качестве вместилища коллективной и личной памяти, формирования собственной идентификации и определения «другого» через призму поддержки, а также проявлений такого уровня политизации на глобальном и локальном уровнях. Практическая часть включает изучение примеров ФК «Барселона» и ФК «Карпаты» – от исторического анализа до интервью болельщиков.

Аргументируется вписание футбольной поддержки в политическую плоскость, что приводит не только к социализации отдельных лиц, но и к активизации их патриотических, сепаратистских и других настроений в повседневной жизни. Таким образом, доказывая, что как минимум благодаря исторически привязанной символике, вербальным и визуальным элементам, пространственным объектам, а также эмоциональному значению футбол выступает активным фактором формирования современного общества. Подчеркивается необходимость проведения дальнейших исследований, где особенно важным станет как междисциплинарный подход, так и практическое изучение футбольной поддержки.

Ключевые слова: футбольная поддержка, структуриализм, идентичность, глобализация, локализация, трайбализм.

Viktoriia Olishevskia

Ph. D student, Department of international relations
and diplomatic service,
Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska street, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
volishevskia@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-2674-779X>

Kostyantyn Polishchuk

Associate professor at the Department of international
relations and diplomatic service,
Ph.D in Political Science,
Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska street, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
kostyantyn.polishchuk@lnu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-0985-661X>

FOOTBALL AS AN INSTRUMENT OF SOCIETY'S POLITICIZATION

The active function of football culture referring to the population's politicization which comes out through self-identification and daily political behavior stands out in this paper. Considering the fact that football began to go beyond the pitch, the studies of sport fandom, economic consequences of international competitions, soft power in terms of stereotypes and state's political influence have been being conducted since. This paper examines one of such processes that involves a larger part of the world's population at the global and local levels – which is an active support of the football club as a tool of identification and practice of a particular political determination of society. At the same time, the arguments for the indirect identification of a football club with the local authorities can be found here as well because not only does a club with a clear position become a prototype of the desired power, but it also turns to be a tool to fight with for this power.

The aim of the article lays in a deep research of the mentioned process in society from various angles – from spatial (Sharon Zukin, John Bale), social (Eric Dunning, Erin Tarver) to historical and political one (David Goldblatt, Simon Cooper). The paper contains the evidence of football clubs being a source of collective and personal memory and of building self-identification and defining the «other» through the prism of fandom as well as examples of such politicization at the global and local levels. The practical part includes the case study of FC «Barcelona» and FC «Karpaty» on the basis of brief historical analysis and interviews with fans.

The fact that football fandom is able to be directed into the political sphere which in turn leads to the socialization of individuals as well as to the intensification of their patriotism and separatism in daily life is also proved in the article. Hence, football clubs are an active factor in today's society at least due to their historically tied symbols, verbal and visual elements, spatial city objects and emotional significance for supporters. At the same time, the need for further research where both interdisciplinary approach and practical study of football fandom will be at the central focus is highly needed as well.

Keywords: *football fandom, structuralism, identity, globalization, localization, tribalism.*

Футбол – це театр ідентичності: родина, плем'я, місто, нація.

Саймон Кричлі

Протягом історії людства виникало чимало соціальних, політичних, культурних та інших факторів, здатних формувати ідентичності людських спільнот. Приналежність до релігійної групи, підданство чи громадянство певної держави або ж рівень економічного розвитку відігравали та продовжують відігравати ключову роль у формуванні ідентичності окремої особи, а отже, й у групувань таких осіб між собою.

Деякі з цих чинників поступово втрачають зазначену функцію у теперішньому світі, коли інші – навпаки, не очікувано виринають і займають місце старих факторів у процесі багатовимірної ідентифікації суспільства. Більше того, ці нові ідентифікаційні чинники стають невід'ємною частиною політичних дискурсів, перетворюючись у руках різного роду політичних

суб'єктів на ефективні інструменти політизації суспільних процесів.

Одним із таких чинників є спорт, а саме футбол. Зважаючи на те, що футбол є найпопулярнішою спортивною грою в світі (лише «Англійську прем'єр-лігу», найзнаванішу спортивну лігу взагалі, дивиться близько 4,7 мільярдів глядачів (Playing the game 2015), а Чемпіонат світу 2018 року – 3,5 мільярди глядачів (More than half the world watched record-breaking 2018) і такою, що зачіпає населення всієї планети, його неможливо не брати до уваги при аналізі сучасних суспільно-політичних процесів. Варто підкреслити, що в такому розрізі йдеться не про саму гру, а про той контекст і дискурс, що формується навколо футболу, якого б прояву він не набував – від творення специфічної візуальної культури до формування урбаністичних ландшафтів і політичних поглядів.

Попри задекларований у міжнародному співтоваристві та науковій думці принцип аполітичності спорту/футболу історична та сучасна практика міжнародних відносин (зокрема, «футбольна війна» між Сальвадором і Гондурасом 1969 р., бойоти Олімпіад у Москві (1980) та у Лос-Анджелесі (1984), безладдя на матчі між «Црвеною Звездою» (Белград) та «Динамо» (Загреб) 1990 р. у контексті сербсько-хорватського політичного протистояння, прецедент часткового визнання Футбольної федерації Косова 2016 р., що без сумніву перегукувався з процесом часткового міжнародно-політичного визнання цієї республіки, зрештою розведення українських і російських футбольних клубів і національних збірних при жеребкуванні в рамках різних міжнародних турнірів і т.п.) свідчить про існування нерозривного зв'язку між політикою та спортом і використання, зокрема, футболу як інструменту політизації суспільств. Під останнім слід розуміти набуття футболу як масовим соціокультурним феноменом та/або надання йому різними акторами політичного характеру, використання його соціального ідентифікаційного впливу для досягнення певних політичних цілей та реалізації відповідних політичних проектів і програм. Аби зрозуміти, як вболівання за окрему футбольну команду стає інструментом політизації, а також прослідкувати конкретні прояви цього феномена, звернемося до аналізу процесу формування ідентичності. Існує думка, що саме ідентичність стає центром сучасного політичного дискурсу, адже нові рухи, що

виокремлюють яку-небудь колективну ідентичність, перетворюються на нових акторів у полі взаємодії суб'єктів політики та соціуму (Коллективная идентичность 2014). Зважаючи на те, що футбол є формою вираження культури та вмістилищем колективної пам'яті (Bandyopadhyay, Naha 2019: 897), то гра однієї команди проти іншої перетворюється на гру історій цих команд (Kuper 1996: 216), на змагання їхніх історичних наративів, а отже, й на протистояння їхніх ідентичностей. Важливо, що в такому випадку обидві сторони потребують одна одну, адже саме через «іншого» вони визначають себе, перетворюючи протистояння на елемент свого самовизначення. Піонер соціології спорту, британський дослідник Ерік Даннінг, пояснював таку поведінку ще з іншого боку: «Вболівальники об'єднуються завдяки фактору «іноземного вторгнення» (фанати-суперники). Тоді їхній головний інтерес полягає в нанесенні поразки, встановленні контролю над територією суперника або ж витісненні його з власної землі» (Dunning 1999: 151). Описана поведінка частково працює як метафора боротьби за владу та контроль, хоча й також пояснює реальні наслідки, що виражаються у щоденних діях мешканців, які вболівають за ту чи іншу команду.

Таким чином, уболівання також можна розуміти як певний інтеграційний інструмент, що в окремих випадках може набувати функції політизації населення, об'єднуючи його частини у цілком очевидні рухи за досягнення тих цілей, які лежать у політичній площині. Це проявляється, принаймні, у тому, що домінуючі політичні тенденції розвитку певної території чинять прямий вплив на ідеологічне забарвлення відповідних місцевих команд та їхніх прихильників (Brown 1998: 89) – ті ж самі ліві настрої серед уболівальників італійського «Мілану», антимонархізм фанатів шотландського клубу «Рейнджерз» чи баскський націоналізм навколо місцевого «Атлетіку» з м. Більбао. Більш того, в такому розрізі особливого значення футбольний клуб набуває там, де відсутня сильна місцева влада, перебираючи, таким чином, на себе роль магніта та інструменту згуртування мешканців (Goldblatt 2014: 29). Як футбольна національна збірна на рівні держав, так і локальний футбольний клуб на рівні місцевих громад частково перебирають на себе функції акумуляції та артикуляції, у тому числі, політичних інтересів відповідних

національних (рівень збірних) чи соціальних (рівень клубів) груп, формують та закріплюють їхню ідентичність, символізують та поширюють їхні ідеї, погляди, цінності, сприяють формуванню їхнього порядку денного на локальному, регіональному та навіть на глобальному рівнях.

Всі перелічені чинники напряму стосуються наступного прикладу – ФК «Барселона», який десятиліттями є уособленням боротьби Каталонії за самостійність від Іспанії або ж зброєю країни без власної державності (Foer 2010: 195). Хоча, з іншого боку, «Барселону» можна вважати в рази більш відомою у світі, ніж саму Каталонію, навіть музей цього клубу відвідують найчастіше за інші культурно-мистецькі установи, що репрезентують Барселону (Kuper 1996: 85-87). Тим не менше, ФК «Барселона» вже давно перетворився на ефективний інструмент артикуляції та реалізації (Каталонська криза 2017-18 років) політичних та соціально-економічних інтересів регіональних політичних сил. Розуміння каталонцями своєї інакшості від іспанців виношувалося вже не одну сотню років, але активні рухи щодо виокремлення та формування в самостійну одиницю, датуються 19 сторіччям (Renaixença 2021). Саме тоді фіксують період Каталонського ренесансу, коли відбувається філософська самоідентифікація каталонців, що проявилася особливо яскраво в літературних рухах і мовленнєвому виокремленні, та, зрештою, призвела до політичної активізації місцевих громад (Renaixença 2021). У цей же період на хвилі масового розповсюдження та професіоналізації футболу формується футбольний клуб «Барселона» (1899 рік), який заснував імігрувавший у Каталонію швейцарець Ганс Макс «Жоан» Гампер. Переїнявши каталонською культурою, Гампер вклав такі самі цінності й в ідентифікацію «Барселони» – наприклад, закарбував хрест святого Юрія (покровителя Каталонії) та саньєру (золото-червоний прапор Каталонії) в емблему клубу. Особливого ж значення вболівання за «Барселону» набуло в першій половині 20 сторіччя, коли клуб перетворився на один із центрів протидії централістській політиці Мадриду, особливо у період громадянської війни в Іспанії (1936-39) та повоєнній диктатурі генерала Франко (1939-75), а барселонський стадіон «Камп Ноу» – на фізичний та соціальний простір такого опору, ледь не єдине місце, де каталонці могли вільно говорити своєю мовою та

демонструвати невдоволення політикою Мадрида (Foer 2010: 195). Тут важливо навести висновок американської професорки Шарон Зукін, яка наголошує на важливості такого роду опанування конкретних фізичних просторів групою людей на шляху зростанню їхньої політичної ідентичності (Зукін 2018: 59). Очевидно, що зазначений ступінь політизації переходив і на футбольне протистояння «Барселони» з профранкістським мадридським «Реалом», перемоги якого волів диктаторський режим та іспанський націоналізм як такий (Купер и Шимански 2011: 295). Навіть сьогодні так званий «Ель Класіко» є одним із найбільш очікуваних і заангажованих матчів-протистоянь світу, за яким спостерігають мільйони вболівальників (цю гру дивиться близько 600-650 мільйонів ТБ-глядачів із 182 країн (El Clasico expected to draw 650m worldwide audience 2018)), не в останню чергу ототожнюючи його з регіональною боротьбою Мадрида та Барселони – централізму та сепаратизму, іспанського та каталонського націоналізмів, монархізму та республіканізму й, таким чином, через свою прихильність до того чи іншого клубу ідентифікуючи самих себе з відповідним політичним, соціокультурним «шлейфом», що тягнеться за футбольною організацією. Отже, коли футбольна команда містить у собі стільки значень, вона дійсно перетворюється на джерело локальної пам'яті мешканців – особисті історії про клуб, спогади друзів, перебіг минулих ігор і емоції від результатів – усе це підсилює здатність клубу надавати свою територію для конкретних людей (Vale 2003: 33). Ці речі стають особистими прив'язками на рівні з більш універсальними піснями, графіті, прапорами та іншою репрезентативною символікою. Поєднуючи такий факт із процесами вибудови самоідентифікації через «іншого», американський дослідник Франклін Фоєр доходить висновку: «[У такому протистоянні навіть зараз] каталонці уявляють собі, ніби, вони доєдналися до сторічної боротьби проти Мадрида. Це дозволяє їм відчувати зв'язок зі своїми пращурами, які особисто були під тиском централістських сил» (Foer 2010: 214). Важливо також зважити на факти, що доводять сьогоднішню актуальність прокаталонських настроїв у «Барселоні» з точки зору позиції самого клубу. Окрім того, що клуб не відмовлявся ні від атрибутики, ні від первісно закладених цінностей каталонської ідентичності, керівництво та самі гравці час від часу чітко підкреслюють

свою позицію в офіційних зверненнях: «У 2012 році ми стали на захист каталонської мови, у 2014 – права каталонців на самовизначення, у 2017 – референдуму щодо незалежності» (Barcelona and the Catalan question 2018). Згадуючи ще кілька прикладів, можна коротко навести такі символічні жести «Барселони»: тренувальна форма гравців у кольорах каталонського прапору під час проведення референдуму за незалежність у 2017 році (Catalan referendum 2017), відкрите вшанування Національного дня Каталонії ключовими представниками клубу (FC Barcelona honours National Day of Catalonia 2019) та публічне носіння жовтої стрічки, що символізувала підтримку політичних в'язнів-борців за каталонську незалежність, уже на той час колишнім тренером «Барселони» каталонцем Жозепом «Пепом» Гвардіолою (Pep Guardiola charged by FA for wearing yellow ribbon in support of Catalan independence 2018).

Як політизація вболівання за футбольний клуб проявляється в Україні, можемо зрозуміти завдяки вивченню прикладу ФК «Карпати» та його фанатів. «Карпати» ще за радянських часів були відомі своїм етнопатріотичним локалізмом, який проявлявся не лише в походженні тодішніх гравців – майже всі вони були зі Львова або з найближчих околиць – а й у політичній позиції, що тоді була «типовим» ставленням Західної України до СРСР (Foer 2010: 150). Колишній гравець і капітан команди в 60-70 роках 20 сторіччя, Ігор Кувальчук згадує: «Тоді «Карпати» були, певно, єдиною командою, де майже всі спілкувалися українською мовою» (Ляска 2020: 17). «Коли «Карпати» здобули Кубок СРСР (сенсаційна перемога команди з нижчої за класом ліги 1969 р.), трибуни в Москві співали «Черемшину», тобто люди і тоді сприймали клуб як щось рідне, як частину українського», – цитує свого дідуся теперішній уболівальник Юрій Герун (Ляска 2020: 74). І досі серед прив'язок карпатівських фанатів можна почути футбольні пісні на мотив «Лента за лентою» (пісня українських повстанців), національні вітання та гасла, а також використання української символіки, що іноді пов'язана й з національними рухами українців (наприклад, червоно-чорні прапори, портрети Степана Бандери тощо). А один із теперішніх уболівальників, Ростислав Шийко, підкреслює: «Фанати не тільки цікавляться футболом і вболівають за свою команду, а й мають чітко виражену ідеологію. Фанат завжди позиціонував себе

як патріот» (Ляска 2020: 73). Отже, завдяки зазначеним прив'язкам фанати не лише будують свою ідентичність, але й говорять іншим ким вони є, і що не менш важливо, ким вони не є (Tarver 2017: 9). Але насправді, вони не тільки говорять – наведений вище приклад високого ступеня соціалізації серед львівських фанатських груп доводить тезу американської філософки Ерін Тарвер: «Фанати не просто дивляться гру як спостерігачі. Вони беруть активну участь також – шляхом супутніх ритуалів і практик. Таку сильну фанатську залученість, ставлення вболівальників до команди можна, наприклад, порівняти зі ставленням до власної родини» (Tarver 2017: 32).

Підсумовуючи, такий високий рівень соціалізації та ідентифікації окремої соціальної групи осіб навколо відповідної футбольної організації, зазначимо, що він може бути як генератором та носієм певних політичних ідеологій чи рухів (принцип «знизу-догори»), так і засобом їхньої популяризації та поширення з боку політичних суб'єктів (принцип «згорі-донизу»). Це, як було доведено вище на прикладі двох випадків, може відбуватись як на локальному (ФК «Карпати»), регіональному (ФК «Барселона») та зрештою з огляду на глобальну залученість та орієнтованість провідних сучасних футбольних клубів (світових футбольних брендів) – і на міжнародному рівнях. У кожному випадку масовий соціокультурний феномен футболу все більше закріплюється у суспільно-політичному дискурсі та в обох глокалізаційних напрямках (з локального до глобального і навпаки) чинить все більший політичний вплив на сучасні міжнародні процеси.

ЛІТЕРАТУРА

Playing the game: The soft power of sport. 2015. URL: <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/playing-game-soft-power-sport>

More than half the world watched record-breaking 2018 World Cup. 2018. FIFA. URL: <https://www.fifa.com/worldcup/news/more-than-half-the-world-watched-record-breaking-2018-world-cup>

Коллективная идентичность. 2014. URL: <https://postnauka.ru/video/22076>

Bandyopadhyay, K. & Naha, S. 2019. "Defining moments in the history of soccer". *Soccer & Society*, 20:7-8, 897-902, DOI: 10.1080/14660970.2019.1680489

Kuper, S. 1996. *Football against the enemy*. London: Orion.

- Dunning, E. 1999. *Sport matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilization*. London: Routledge
- Brown, A. 1998. *Fanatics! Power, identity and fandom in football*. London: Routledge.
- Goldblatt, D. 2014. *The game of our lives, the English Premier League and the making of modern Britain*. New York: Bold Type Books.
- Foer, F. 2010. *How soccer explains the world*. New York: HarperCollins
- Renaixença. 2021. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Renaixença>
- Зукин, Ш. 2018. *Культуры городов*. М.: Новое литературное обозрение
- Купер, С. и Шимански, С. 2011. *Футболономика: Почему Англия проигрывает, Германия и Бразилия выигрывают, а США, Япония, Австралия, Турция и даже Ирак выходят на первый план*. М.: Альпина Паблишер
- El Clasico expected to draw 650m worldwide audience. 2018. URL: <https://fcbusiness.co.uk/news/el-clasico-expected-to-draw-650m-worldwide-audience>
- Bale, J. 2003. *Sports Geography*. London: Routledge
- Barcelona and the Catalan question. 2018. URL: <https://www.dw.com/en/barcelona-and-the-catalan-question/a-42773564>
- Catalan referendum: How FC Barcelona found themselves at centre of issue. 2017. URL: <https://www.bbc.com/sport/football/41461197>
- FC Barcelona honours National Day of Catalonia. 2019. URL: <https://www.fcbarcelona.com/en/news/1340457/fc-barcelona-honours-national-day-of-catalonia#>
- Pep Guardiola charged by FA for wearing yellow ribbon in support of Catalan independence. 2018. URL: <https://www.independent.co.uk/sport/football/premier-league/pep-guardiola-catalan-independence-fa-yellow-ribbon-manchester-city-a8225591.html>
- Ляска, В. 2020. *“Карпати”: історія справжньої команди*. Львів: Папуга
- Tarver, E. 2017. *The I in team, Sports Fandom and the Reproduction of Identity*. Chicago: The University of Chicago Press
- Bandyopadhyay, K. & Naha, S. 2019. Defining moments in the history of soccer, *Soccer & Society*, 20:7-8. 897-902. DOI: 10.1080/14660970.2019.1680489
- Kuper, S. 1996. *Football against the enemy*. London: Orion
- Dunning, E. 1999. *Sport matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilization*. London: Routledge
- Brown, A. 1998. *Fanatics! Power, identity and fandom in football*. London: Routledge
- Goldblatt, D. 2014. *The game of our lives, the English Premier League and the making of modern Britain*. New York: Bold Type Books
- Foer, F. 2010. *How soccer explains the world*. New York: Harper Collins.
- Renaixença. 2021. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Renaixença>
- Zukin, S. 2018. *Kul'tury gorodov (The cultures of cities)*. М.: Novoe literaturnoe obozrenie (in Russian).
- Kuper, S. & Szymanski, S. 2011. *Futbolonomika: Pochemu Angliya proigrivayet, Germaniya i Braziliya vvygrivayut, a SSHA, Yaponiya, Avstraliya, Turtsiya i dazhe Irak vykhodyat na pervyy plan. (Soccernomics: Why England Loses, Why Germany and Brazil Win, and Why the U.S., Japan, Australia, Turkey – and Even Iraq – Are Destined to Become the Kings of the World's Most Popular Sport)*. М.: Alpina Publisher (in Russian)
- El Clasico expected to draw 650m worldwide audience. 2018. URL: <https://fcbusiness.co.uk/news/el-clasico-expected-to-draw-650m-worldwide-audience>
- Bale, J. 2003. *Sports Geography*. London: Routledge
- Barcelona and the Catalan question. 2018. URL: <https://www.dw.com/en/barcelona-and-the-catalan-question/a-42773564>
- Catalan referendum: How FC Barcelona found themselves at centre of issue. 2017. URL: <https://www.bbc.com/sport/football/41461197>
- FC Barcelona honours National Day of Catalonia. 2019. URL: <https://www.fcbarcelona.com/en/news/1340457/fc-barcelona-honours-national-day-of-catalonia#>
- Pep Guardiola charged by FA for wearing yellow ribbon in support of Catalan independence. 2018. URL: <https://www.independent.co.uk/sport/football/premier-league/pep-guardiola-catalan-independence-fa-yellow-ribbon-manchester-city-a8225591.html>
- Lyaska, V. 2020. *“Karpaty”: istoriya spravzhn'ovi komandy (“Karpaty”: the history of the true team)*. Lviv: Papuga (in Ukrainian)
- Tarver, E. 2017. *The I in team, Sports Fandom and the Reproduction of Identity*. Chicago: The University of Chicago Press.

REFERENCES

Playing the game: The soft power of sport. 2015. URL: <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/playing-game-soft-power-sport>

More than half the world watched record-breaking 2018 World Cup. 2018. *FIFA*. URL: <https://www.fifa.com/worldcup/news/more-than-half-the-world-watched-record-breaking-2018-world-cup>

Kollektivnaya identichnost' (Collective identity). 2014. URL: <https://postnauka.ru/video/22076> (in Russian)